

SZOCIOLÓGIAI ÖRÖKSÉGÜNK

Polányi Károly „Aristotle and Galbraith on Affluence” című írása az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, a Polányi család hagyatékában (Fond 212/398). Megjelenéséről a Polányival foglalkozó szakirodalom nem tesz említést. Az 1959. február 27-i korrigált kézirat 6 oldalt tesz ki és töredékben maradt. A montreáli Karl Polanyi Institute-ban őriznek egy február 15-i keltezésű, még nem minden javítást tartalmazó 11 oldalnyi, teljesebb kéziratot, amit voltak szívesek megküldeni számunkra. A fordítás során a február 27-i változatot vettük figyelembe, s ezt egészítettük ki a korábbi változat végével. Az egyéb jegyzeteket és hivatkozásokat a fordítás során illesztettük a szöveghez. – L. Gy.

Polányi Károly

ARISZTOTELÉSZ ÉS GALBRAITH A JÓLÉTRŐL

Galbraith könyvének¹ kétségtelen sikere elgondolkoztató. *Kevesebb lelkesedést* vált ki, mint azt felvillanyozó üzenete – a búcsú a szegénységtől – miatt várhatnánk. Nem zengik harangok, hogy „íme, a bőség kora jött el”. Kezdjük ott, hogy az üzenet igazságtartalma kérdéses. Az állítólagos jólét ellenére az emberek éppoly nehéznek találják céljaik elérését mint korábban. Ez természetesen nem igazi paradoxon, hanem egy kifejezés szubjektív és objektív jelentésének triviális kétértelműsége. Túl azon, hogy joggal ódzkodunk a jólét lelkes ünneplésétől mindaddig, amíg a költségvetés kiegyensúlyozatlan, szerepet játszik itt egy teljességgel eltérő és mélyebben fekvő emocionális fék is, nevezetesen az *ismeretlentől való félelem*. A jólét pusztá proklamációja – bár szeretjük kétségbe vonni – zavarba ejtő pszichológiai implikációkat hordoz. A szegénység volt a legrégebbi társunk, hogyan fogunk élni nélküle? Aligha jöhetett radikálisabb változás, mely így kikezdte volna megszokott életformánkat.

Sikerének kulcsát azon a területen kell keresni, amit életfilozófiának nevezhetünk. Mi teszi Galbraith könyvét olyan eseményé, hogy az anyagi jólét pusztá említése morális világunk stabilitásának megrendülésével jár? Csak távolodjunk el gondolatban a szegénység megrendítő képzetétől és a felkészületlenség erős sokkját tapasztaljuk. Vegyük Galbraith üzenetét szó szerint és az 1959-es évben eldönthetjük, hogy mihez kezdünk új szabadságunkkal. Mit merünk, mi, mint közösség kívánni, ha kívánságaink önbeteljesítőek? És mit merünk mint közösség csinálni, ha egyszer mentesülünk attól, hogy bármit csinálnunk kelljen? Akaratlanul is egy keresztúthoz értünk. Az ínségtől való elfojtott félelmek, melyeken puritán fegyelmünk szilárdan nyugodott, most utol-

¹ John Kenneth Galbraith (1958), *The Affluent Society* The Riverside Pr., Cambridge, Ma.

érnek bennünket. Emlékezetbe idézik a sok kifogás sekélyességét, melyekkel elodáztuk a döntést, hogy egy teljesebb életbe lépjünk.

Egyébként amíg a szegénység állt mindenek fölött, a döntés nem volt sürgős. Végére is biztonságban érezhettük magunkat. Malthus és Ricardo jóideje deklarálták a bérek vastörvényét, ami bizonyossá tette, hogy a nélkülözés nem tűnhet el a társadalomból mindaddig amíg a népesség az élelemkínálat hajszolásához kötődik. William Sumner, a Yale prófétája csak nemrégiben szögezte le, hogy „a szegénység a társadalomban továbbélő természet”. Ő még mindig olyan közgazdászokra támaszkodott, akik abban hittek, hogy a gazdagok önmérséklete és a szegények nélkülözése a tőkeakkumuláció forrása és csak a verseny törvényei által diktált veríték tudja enyhíteni a tőkehiányt. Még Marx Károly is, akit a malthusianus doktrínával szembeni egészséges gyanakvása meg kellett volna óvjon az elkerülhetetlen szegénység mítoszától, még ő is hitt a tömeges elnyomorodás víziójában, egészen addig a pontig, hogy elfogadott valamit, ami a bérek vastörvényét helyettesítette. A neoklasszikus elmélet a gazdaságot Menger óta szűkösen rendelkezésre álló eszközök elosztásaként definiálta. Ez megnyugtatóan hangzott.

Az ilyen keserűen gúnyos felhangok – csakúgy, mint az utópikusak – kétségkívül egy pszichológiai és csaknem metafizikai tartománynak a peremére vezetnek bennünket, ahol a tudományos elemzés eléri határait. Az érvelés túl könnyen siklik át a tényleges és logikus területéről a morális és filozófiai ködös birodalmába. Erőltetettnek tűnhet tehát, hogy megkíséreljük komolyan elemezni Galbraith hatását a közvéleményre, s még inkább az, hogy felébredszük skolasztikus szendergéséből Arisztotelész szellemét, s meghallgassuk e két szerző jelenésszerű dialógusát a közgazdaságtan morális aspektusairól.

Ez azonban nem teljesen az itt képviselt nézet. Azt állítom, hogy a Galbraith könyve körül támadt érdeklődés kevésbé tulajdonítható a mű gazdaságelméleti, vagy gazdaságpolitikai jelentőségének, hanem pontosan inkább azoknak a tágabb (morális és filozófiai) implikációknak, amelyek problémafelvetésének módjából következnek. Ennek reményeim szerint világosabban ki kell tűnnie azoknak a kritikai nézeteknek a diskussziójából, amelyeket Arisztotelész fejtett ki mintegy huszonöt évszázaddal ezelőtt. Szenvedélyes ellenérzése Szolón mintegy két és fél évszázaddal korábban kifejtett nézeteivel szemben a jólét kérdéséről, ez a klasszikus passzus. Mindjárt rátérünk.

Nem áll szándékomban erőltetetten pedáns párhuzamot vonni Arisztotelész és Galbraith vonatkozó nézetei közt az itt tárgyalandó kérdésekben. Egy ilyen kísérlet végtelenül anakronisztikus lenne és tartalmilag sem lenne védhető. Korszakaik technológiája a lehető legélesebben különbözött. Galbraith-nek a szabályozatlan piacrendszerre utaló megjegyzései pedig egy olyan gazdasági szervezettel kapcsolatosak, amilyen Arisztotelész idejében nem is létezett.

Arisztotelész és Galbraith nézetei három ponton logikailag és strukturálisan mégis összevethetők: céljuk *gazdasági kritika*, tartalmaznak egy *normatív elvet* a társadalomra vonatkozóan, aminek a gazdaság részét képezi, s egy *elméletet a szükségletekre és igényekre* vonatkozóan, ami összekapcsolja a társadalmat a gazdasággal. Galbraith a teljes foglalkoztatást állítja normatív kritériumként egy modern ipari társadalom elé és *szabályozatlan piacgazdaságunkkal* kapcsolatos kritikája abban kulminál, hogy ez torzítja a szükségletek és igények rendjét (lásd a „dependencia hatást” és „a társadalmi egyensúlyra vonatkozó elméletet”). Arisztotelész tágabb és alapvetőbb társadalomkoncepciója szerint a *közösség* teremti meg a *boldog életet*, ami túlmutat a pusztá állati

lét feltételein. Ez a kerete a kapelikével (a kommerciális cserével) kapcsolatos kritikájának, amit a Politika I. és a Nikomakhoszi etika V. könyvében fejt ki.

Ebből következnek a meglepő hasonlóságok szerzőink érvelésmódjai között. Ahhoz, hogy hasznát vegyük az összehasonlításnak, nem szabad ezeket sem felelőtlenül erőltetnünk, sem alábecsülnünk.

Nézzük Galbraith érvét! Fő posztulátuma az ipari társadalommal kapcsolatban a teljes (vagy közel teljes) foglalkoztatás. Ezt a posztulátumot mint az alapvető rend politikai–morális normáját mutatja be. A norma és a tény közötti distinkciót félresöprik a norma feltételezett általános empirikus elfogadottságának nevében, ami korunk alkotóelemévé teszi.

Az ilyen kreatív axiómák analógiáit találjuk egyebek közt Rousseau-nál aki szerint a társadalom valamifajta, a természetes állapotban lévő *egyének által szabadon kötött szerződése*nek köszönheti létét. Vagy korábban Hobbes-nál (ellenkező értelemben), aki szerint a társadalom egymás elpusztítására kész *szabad individuumokból* áll. Galbraith-nél a teljes foglalkoztatás posztulátuma irányítja a termelés és elosztás szervezetét. A termelést maximális szinten kell tartani, különben a foglalkoztatás csökken; a nyereséges elosztásból azonban az következik, hogy szüntelen nyomás mutatkozik a kapcsolódó szükségletek és igények létrehozására. Végző soron a szükségleteket és igényeket mesterségesen hozzák létre, hogy hozzáigazítsák a teljes foglalkoztatás követelményeihez. Ez a magva a társadalmilag kiegyensúlyozatlan piacrendszert illető galbraith-i kritikának.

Arisztotelész gazdaságfilozófiája, mint említettem, az emberi „közösség” fogalma körül forog, s egyes kortárs jelenségeket, különösen a pénzzel és kommerciális cserével kapcsolatban azért kritizál, mert azok ellentmondanak a „boldog életnek”. Közösség (koinonia) és boldog élet (eu zen) a teorema alappillérei. Koinonia – bármely szinten találkozunk is vele – az emberi csoport pozitív vonatkozásainak lényege. A tagok közötti jóakarát (philia) tartja fenn. Minden koinoniának megvan a maga philiája. A kölcsönösségben fejeződik ki, vagyis abban, hogy dolgokat „viszonzásként” tesszünk, megosztjuk a szükségleti cikkeket és kölcsönösen viseljük a terheket. Az emberi igények és szükségletek, megint csak a „boldog élet” (eu zen) fogalmába vannak sűrítve, vagyis azokba a módokba, amelyek révén az emberek a közösségben az állati lét (zen) elementáris feltételeit meghaladó életet keresik.

Kritikája az ellen irányult, amit *kapelikének* hívtak, s ami semmi mást nem jelentett, mint pénzcserét a kommerciális csere révén. A kifejezés használata Arisztotelész-nél talányos. A városállamban (polis) a régi időktől fogva volt *agora*, de ezen a helyen egyszerűen a friss – főtt vagy nyers – élelem eladása folyt. Nem volt nagybani kereskedelem, hitel, vagy arbitrázs. Sem a kínálat–kereslet–ár mechanizmus fogalma, sem az azt megtestesítő intézményé nem volt ismert. A *kapelost*, ezt a kisszerű utcai árust két okból nézték le. Először azért, mert drágábban adta el a dolgokat, mint amennyit ő fizetett értük, másodsor pedig azért, mert mindazonáltal szegény maradt. A negyedik század közepén azonban a jólszituált polgárok is nyíltan pénzt nyertek a kereskedelemből. Ezt Arisztotelész természetellenesnek, csaknem botrányosnak találta, hiszen azt csinálták mint a kisszerű utcai árus, csak nagyban. Ez biztos nem tarthatott számot a társadalmi helyeslésre. A kereskedelemnek ez a természetellenes formája, mely meghaladja az autarkeiát, hangzott Arisztotelész vádjá, a pénz helytelen használatából következik, ami eltorzítja a boldog életet, mivel eltéríti az izgalmas és kielégítő közös-

ségi tevékenység iránti érdeklődéstől egy olyan hamis sürgetés irányába, hogy mindenből több és több legyen. A pénz abban különbözik más javaktól, hogy önmagában vett cél, s egy *utilitarista értékskala* alapján a pénz iránti vágyakozás *határtalan*. Mindazonáltal, túl az alapvető létszükségleti cikkeken, mindazok a tárgyak amelyeket a pénz meg tud vásárolni *nem* részei a *boldog életnek*.

Periklész temetési beszéde az arisztotelészi boldog élet tömör megfogalmazása. Az athéni polgár szokásos napja még száz év múltán is esküdtszékbeli szolgálattal, s másokkal váltakozva viselt hivatalbeli tevékenységgel telt, kampányokkal és korteskedéssel, azzal, hogy törvényt kezdeményezett a gyűlésben, ünnepi felvonulásokon, nemzeti játékokon, s egész napos színházi előadásokon vett részt; professzionális ügyekkel foglalkozott, az üzleti tranzakciók kivételével, sporteseményekkel, s nyilvános vitákkal, melyek a középületek szépségét sugárzó környezetben, utcákon és tereken folytak, olykor éles megvilágításba helyezve a hadjáratok és tengeri csaták izgalma által.

Összegezve a strukturális párhuzamot: Galbraith újszerű támadásai a „konvencionális tanítással” szemben nem annyira következmény nélküliek, mint amennyire napjaink tradicionális közgazdaszai gondolhatják. Logikailag Galbraith magának a közgazdasági elemzésnek az alapjait mozdította el, meglehet anélkül, hogy teljesen tudatában lenne ennek a ténynek. Azzal, hogy a termelési nyomást a teljes foglalkoztatással hozta összefüggésbe, s nem közvetlenül az aggregát kereslettel, kiiktatta a főtengety, mivel egy piacgazdaságban *a termelés és az elosztás* az aggregát kereslet körül forog. Galbraith ezzel nyíltan lerombolja az emberi igények és szükségletek bevett koncepcióját, ami a piaci elemzés során alakult ki. Mindazonáltal az igényeknek és szükségleteknek a közgazdaságtan területén más elmélete nem létezik.

Ami Arisztotelészt illeti, a piacrendszer hiányában az igények és szükségletek általunk adott elemzése ismeretlen számára. A kínálat és kereslet fogalmi idegenek a görög gondolkodástól és irodalomtól. Természetesen találhatunk utalásokat az erőforrásokra és az igényekre vonatkozóan, de ezek összekapcsolása az ár révén ismeretlen. Az ekvivalenciák – a rögzített arányok – változása természetesen előfordult, s egy-két ismert esetben, tudjuk, úgy történt mintha egy piaci mechanizmus működött volna. De valójában az árképző piacok még nem intézményesültek.

Arisztotelész tehát azért ignorálta a piaci elemzést, mert nem ismerte. Galbraith azért ignorálja, mert a teljes foglalkoztatás posztulátuma megtöri a kapcsolatot a termelés és a piac között – ami az igényekben és szükségletekben fejeződik ki –, hacsak be nem iktatunk egy fordított irányú akciót, s meg nem engedjük a piaci mechanizmusnak, hogy közvetlenül, vagy közvetve nyomást gyakoroljon az igényekre és szükségletekre.

Most már készen állunk arra, hogy megvizsgáljuk a különböző és mégsem annyira különböző utakat, amelyek során Arisztotelész és Galbraith a maga módján egyaránt arra a következtetésre jut, hogy a megoldás kulcsa a boldog élet fogalmának restaurálása. Mindkét szerző megkísérelt rámutatni azokra az okokra, amelyek a boldog életet a pusztá utilitárius szükségletkielégítés aggregátumára korlátozták. Arisztotelész elemzése mélyrehatóbbnak bizonyulhat a kettő közül. Ha így van, megkíséreljük az általa kínált perspektívát alkalmazni, hogy javítsunk a galbraith-i formulán. Meglehet, az ő boldog élet fogalmához hozzá kell adnunk *az ipari társadalmon belüli szabadság mélyítésének és bővítésének* igazán modern követelményét. Vigyáznunk kell azonban arra, hogy ne azonosuljunk túlzottan Arisztotelész néhány – korához kötődő – preferenciájával.

Arisztotelész, csakúgy, mint Galbraith a „konvencionális tanítás” támadásával kezdi. Szólón azzal igazolta a dolgokat, hogy az elégia szerint „nincs a gazdagságnak megmérhető határa az emberek szemében”². A szó a plutos – kincs, ékszer, értékes tárgy, a vaygu’ a Trobriand szigetek lakói számára. Arisztotelész megvetéssel utasítja vissza a határtalan emberi igények és szükségletek fogalmát. Miért nem a chremata, a létfenntartáshoz szükséges dolgok alkotják az igazi vagyont a gazdaságban, kérdi. Sem a család, sem a polis, vagyis a városállam nem igényel határtalan mennyiséget ezekből. A legfontosabb cikkek esetén itt a gabonára, az olajra és a hasznos fémekre kell gondolni. Nem absztrakt egyéni vágyak értendők ide, hanem *kulturálisan definiált igények*, ahogyan az antropológia és a pszichológia érti őket (ami megintcsak *konkrét intézményesült normákat* implikál). Emlékszünk hogyan gúnyolta Hobbes a „vadszamar szabadságát”, mely csak a sivatagban létezik? Arisztotelész hasonlóképpen hívja a nem politikai embert, aki, Homéroszt idézve „rokotalan, istentelen, hajléktalan”³.

A passzus a következő: „Világos, hogy a városállam természet szerint előbbre való mint az egyes ember... viszont aki nem képes a társas egyesülésre, vagy akinek autarkeiája folytán semmire sincs szüksége, az nem része az államnak, akárcsak az állat vagy az isten”⁴.

Arisztotelész logikájában természetesen az eszközöket mindig behatárolják a célok – az egy célt szolgáló eszközöket limitálja e cél. Ezért arra a következtetésre jut, hogy a...⁵

² Arisztotelész, *Politika*, Gondolat K. 1984, 2. kiad., 84. o. Vesd össze: „*Ámde nem ismer az ember vágya határt a vagyonban...*” Szólón, *Elégia*, in: *Görög költők antológiája*, Bp. 1959, 99. o., idézi Arisztotelész, i.m. 345. o.

³ Arisztotelész *Politika*, Gondolat K. 1984, 2. kiad., 73., 344. o. Vesd össze: „*Törzstelen és törvénytelen az, nincs tűzhelye annak*”, Homérosz, *Iliász*, IX., 63, in: *uö., Iliász, Odüsszeia, homéroszi költemények*, Magyar Helion K., Bp. 1967, 147. o.

⁴ Arisztotelész *Politika*, Gondolat K. 1984, 2. kiad., 74. o.

⁵ A kézirat itt megszakad, a fordítás folytatása a korábbi, 1959. február 15-i változat alapján készült: „pénz és a pénzbeli nyereség elbizonytalanítja a boldog élet fogalmát és hasznossági tételekre redukálja azt. A pénz önmagában vett cél, az utána való epekedés ezért határtalan. Mihelyst elfogadják annak eszközül, hogy mind több élvezhető dolgot szerezzenek meg, maga a boldog élet fogalma torzul el. Míg eredetileg a csere „természetes”, s az önfenntartást szolgálja, a pénzteremtés belépésével kommerciális csere fejlődik ki, aminek értelme nem az önfenntartás, hanem a pénz, mint önmagában vett cél. Azt gondolták, hogy Arisztotelész vak volt a gazdaság monetarizációja és a kommerciális csere felé hajtó erők iránt. Kétségtelen, hogy nem értette miféle jót tehetnének ezek és teljes ellenszennvel viseltetett a kommercializmussal szemben. Mindazonáltal hibás az a nézet, hogy attitűdje hatástalan volt. Ahogyan ő értelmezte korának gazdaságát az évszázadokra a polisz kultúrtörténetének egyik döntő tényezője lett, s a hellenizmus nem cáfolta, hanem igazolta azt, ami a polisz boldog élet hagyományában rögzült. A bíróság, a törvényhozó testület, a népgyűlés, az esküdtszék, a demokratikus választójog, a közsegélyezési rendszer, a tornacsarnok, a színház voltak a talpkövei.

Lehetséges, hogy a boldog élet filozófiájának azon nyugtalanító implikációi teszik bestsellerré könyvünket, amelyeket a napjainkban egész kontinenseken végigsöprő gyors változások félig-meddig tudatosan táplálnak. Miután tekintetünket az Arisztotelész által kínált perspektívákra edzettük, Galbraith kapcsán is felszikkázhat a tárgyunkra irányuló villanófény. Mi a boldog élet egy ipari társadalomban? Ha egyszer a főtengely törött, a váltóval és a lámpával való piszmozgás nem elegendő. Mindenekfölött a pozíció újragondolására van szükség. Az értelmiségi és a szakértő dolga az, hogy újra feltárja a teoretikus helyzetet, s nem az, hogy korszerűsítse az irreleváns biztonságérzeteket.

Három alapvető megfontolás: először, kultúránk a *hatékonyság* technológiájára épül, ami mérhetetlenül komplexebb mint a negyedik századi Görögországé volt. Másodsor, a tömegtermelés és tömegkommunikáció technológiájában rejlő *totalitárius vagy konformista tendencia* a szabadságot teszi a boldog élet kérdésévé. Harmadsor, a pénz jelentősége a hatékonyság és a szabadság szempontjából a döntő in-

tellektuális haladás Arisztotelész óta. A szimbolikus rendszerek – nyelv, írás, mérés, stb. – a pénz rendszere és eszköze nem kellőképpen átgondoltak, ez most már világos. A probléma mindkét pólusán, a hatékonyságén és a szabadságén elengedhetetlen a pénz eszköze. A fogyasztás szabadsága, vagyis az individuális választás kapcsán ezt általában felismerik. De mint a finanszírozás eszköze hasonló jelentőségre tehet szert a társadalom egésze szempontjából. Az, hogy a termelés mi módon viszonyul az emberi társadalom más, nélkülözö vitális szféráihoz attól függhet, hogyan finanszírozzák a gazdasági eszközök bekapcsolását az olyan kulturális szférákba, mint az oktatás, kormányzat, védelem, egészségügy és kommunikáció, közlekedés és kutatás, művészet és ízlés, természet és magánélet.

I. A termelés és finanszírozás elszámoltathatósága merül fel a gazdaságtudomány egyik fő problémájaként. A szabadság költségei két nagyon különböző formát ölthetnek: az anyagi javakét és szolgáltatásokét, amelyeket emberi és libertárius szükségleteink igényelnek; a hatékonyság csökkentését, ami bevihető a gazdasági folyamatba.

A hatékonyság detronizálása mint egy egyedi irányító elv elkerülhetetlen a szabad társadalomban. Csak más célokkal, értékekkel és ideálokkal versenyben fogadható el a hatékonyság.

II. Az arányosításnak nem szabad itt megállnia. Szabadságot vinni az ipar területére, értelmet kell nyerni ez maga is. A szabadság tartományának kiterjesztése a politikai és tisztán intellektuális területekről a mindennapi élet területére – ez az igény.

a) A lelkiismereti szolgálatmegtagadás elvének kiterjesztése nem csupán a háborús idők meggyőződéses pacifistájára érvényes. Mindenütt ahol kényszert, vagy részleges kényszert alkalmaznak (mint ahogy ez az eset az iparban, ahol a technológiai termelésben az egységes irányítás és fegyvelmezés érvényesül) a „megpróbáltatás esetének” (hardship case) libertárius elvét kell elismerni. A deviáns számára kell legyen egy bona fide második esély, nem olyan, amit a viktimizáció álcázására használnak, hanem olyan, mint egy védet hely, ami valós alternatívát kínál. Ha ezerből egy visszatérül, a társadalom, mint egész mérhetetlenül jól jár az ily módon intézményesült szabadság légköre révén.

b) A habeas corpus az iparra kiterjesztve meg fogja engedni a szervezett munka jogainak törvényesítését olyan módon, hogy a végső ipari szabadsággal a munkás személyét ruházza fel, ami magával a vállalattal szemben is hatékony, miután a probléma orvoslásának minden más eszközét kimerítették.

c) Hely a munkaszerveződésben az egyénenként különböző szükségleteknek a döntési szabadság tekintetében, például a fizetéses, vagy fizetés nélküli, vagy járulékos, nem rutinszerű szolgáltatásokkal kompenzált szabadnapokra vonatkozóan. Egy ilyesvalaminek az elfogadása a munkaadók és a szakszervezetek által nélkülözhetetlen státuszt biztosítana a szabadság iránti szükségletnek az egyén életében.

d) Törekvések a technológia adaptálására az emberi szükségletekhez egy minimális hatékonyságvesztés révén, amit az ipari szabadság okoz.

e) A piacmentes területek kiterjesztése a kormányzattól, korporációtól és szakszervezettől az oktatás, a védelem, az orvosi és művészi hivatások társadalmi rétegeiig.

Napjainkban ez a kérdés merül fel: miért versenyezzünk a hatékonyság terminusaiban új országokkal, amelyeket elsődlegesen az olyan anyagi jólét iránti szükséglet hajt, amelyet a Nyugat már elért? Miért nem tételezzük a boldog életet egy új és humánusabb kultúra céljaként?”